

PDF hosted at the Radboud Repository of the Radboud University Nijmegen

The following full text is a publisher's version.

For additional information about this publication click this link.

<http://hdl.handle.net/2066/86735>

Please be advised that this information was generated on 2018-07-08 and may be subject to change.

inleiding p008 - onderzoek stedelijke vitaliteit p014 - maarten hajer/zef hemel p048 - jan rothuisen p054 - gert-jan hospers/marcel van lochem p060 - evert verhaagen p066 - charles landry p072 - eric van eerdburg p078 - anke van hal p086 - stedelijke regio sitcon valley p092 - chris kujpers p102 - maurits de hoog/han meyer p107 - winy maas p112 - atbrecht hirsch p116 - marlies dekkers p124 - natán rozen/gertjan p134 - stedelijke regio shanghai p138 - peter van der gusten p148 - wulf daseking p154 - ahmed marcouch p160 - karen buurmans-niemi p166 - mo asvat p172 - floortje daemen p178 - eric jense de jonge p184 - stedelijke regio randstad p188 - joris van casteren p198 - michael soetmann p204 - karen van vliet p208 - sarah gaventa p214 - willem verbaan p218 - david hamers p224 - douglas gordon p230 - andy van den dobbelsteen p234 - elmar leedergheer p242 - corine mauch p248 - conclusie p255

De losbandige TEGEN DE VERDORPELIJING VAN ONZE STEDEN

De bewoners van onze grote steden hebben over aandacht niet te klagen. Ze zijn onderwerp, meewerkend voorwerp en lijdend voorwerp geworden van allerlei vormen van beleid. Of het nu gaat om rijk, gemeenten, corporaties, hulpverleners, adviseurs of de politie: ze proberen de burger aan te zetten tot meer participatie, initiatief en betrokkenheid bij hun leefomgeving. In het beleid wordt de stad steeds meer benaderd vanuit dit romantische dorpsideaal.

door
GERT-JAN HOSPERS EN MARCEL VAN LOCHEM

In het dorp kennen, vertrouwen en helpen inwoners elkaar en is het duidelijk welk gedrag 'normaal' is. Net zoals dorpe-lingen zouden ook stedelingen elkaar moeten kennen, helpen en beschermen. Want sociale controle heeft toch ook z'n goede kanten, als daarmee bijvoorbeeld risicovol gedrag kan worden voorkomen? Natuurlijk, veel beleidsmakers beseffen dat een grote stad geen dorp is. Maar omdat een wijk qua inwoneraantal wel met een dorp vergelijkbaar is, zien we dat de dorpsfilosofie meestal wordt toegepast op wijkniveau. Zijn er behalve het inwoneraantal voldoende andere overeenkomsten tussen stad en dorp? En hoeveel slaagkans heeft dergelijk

beleid gericht op de 'verdorpe-lijking' van onze steden? In dit essay verkennen we deze vragen door op zoek te gaan naar het wezen van de grote stad.

De verdorpe-lijking van de stad Ondersteund door allerhande instanties is de overheid zich steeds meer met de inwoners van grote steden gaan be-moeien. Het grootstedelijk beleid is daarmee een veelkoppig monster geworden. Dat het beleid van stedelingen dorpe-lingen probeert te maken, heeft verschillende oorzaken. Om te beginnen worstelen veel steden in ons land met hun heterogene karakter: hoe om te gaan met de diversiteit aan be-volkingsgroepen in de stad? Zeker na de moord op dwarsden-ker Theo van Gogh is er veel aandacht voor sociale cohesie: het is gewenst om 'de boel bij elkaar te houden'. Bewoners van verschillende achtergronden, nationaliteiten en leeftijden moeten elkaar opzoeken, ontmoeten en – als het een beetje

stad:

kan – samen activiteiten ontplooiën. De buurtbarbecue staat intussen symbool voor deze bestuurlijke wens om sociale samenhang te stimuleren. Het dorpscredo ‘kennen en gekend worden’ wordt ook in de stad van toenemend belang geacht. Verder legt de overheid steeds meer nadruk op de verantwoordelijkheid van burgers voor hun eigen welvaart en welzijn. Bewoners zouden elkaar meer moeten helpen – het nabuurschap verdient een nieuwe impuls. De ruimhartige verzorgingsstaat is niet meer wat ze geweest is. Voorzieningen worden uitgediept, terwijl de sociale zekerheid strengere toelatingscriteria heeft en de uitkeringsduur wordt verkort. Die versobering is ook waarneembaar in de sector zorg en welzijn. De invoering van de Wet maatschappelijke ondersteuning (Wmo)¹ in 2007 is wat dat betreft een mijlpaal: burgers die kampen met een ‘beperking’ moeten zichzelf zien te redden. Als ze er zelf niet uitkomen, dienen ze eerst een beroep te doen op familie, vrienden of buren. Pas als ook dat geen soelaas meer biedt, springt de gemeente bij. In lijn met de Wmo-maatregel proberen gemeenten sociale banden tussen burgers en onderlinge ondersteuning te versterken. Ten slotte heeft het bestuur van onze grote steden meer greep gekregen op het leven van haar burgers. Al dan niet vermeend afwijkend, risicovol of schadelijk gedrag moet voorkomen worden. Kennelijk vertrouwt de overheid deze taak niet toe aan de sociale netwerken alleen. De bestuurlijke ingrepen op dit terrein zijn al-

lemaal goed bedoeld: ‘zorgwekkende zorgmijders’ naar zorg toe leiden, kindermishandeling tegengaan, moslimradicalisme bestrijden en illegale bewoning uitbannen zijn op zich nastrevenswaardig. Het gevolg is echter dat er steeds meer persoonsgegevens worden geregistreerd en uitgewisseld. Wie opvalt, krijgt bijvoorbeeld een interventieteam over de vloer. De grenzen van de wet worden nadrukkelijk opgezocht, zoals het dan zo mooi heet. Wat pakweg tien jaar geleden nog door de beugel kon en viel onder onze privacy, is nu bestempeld als ongewenst gedrag dat vraagt om sociale controle door de overheid.

Afbrokkelend sociaal kapitaal

De huidige aandacht voor sociale samenhang in de stad kunnen we voor een deel op het conto schrijven van de Amerikaanse politicoloog Robert Putnam². De kern van zijn theorie is dat sociale netwerken, onderling vertrouwen en gedeelde normen goed zijn voor welzijn en welvaart. Het probleem is echter dat dit ‘sociaal kapitaal’ afneemt, aldus Putnam, met negatieve gevolgen voor onze maatschappij. Zo verklaart Putnam in 1993 het verschil tussen het welvarende noorden en het arme zuiden van Italië door de grotere omvang van het sociaal kapitaal in het noorden. Sociaal kapitaal vergemakkelijkt transacties. Als mensen elkaar vertrouwen, hebben ze geen advocaat nodig. Bovendien leidt vertrouwen tot onderlinge hulp. Boer A helpt boer B met oogsten, omdat hij erop vertrouwt dat boer B als dat moet ook voor hem klaar staat. Putnams verhaal is plausibel en spreekt bestuurders aan. Sindsdien staat sociaal kapitaal hoog op de beleidsagenda. Met zijn Italiaanse bevindingen als inspiratiebron betoogt Putnam dat het sociaal kapitaal in zijn thuisland aan het afbrokkelen is. Gemeenschapszin en maatschappelijke betrokkenheid zouden onder druk staan met als gevolg dat de Verenigde Staten in de gevarenzone terechtkomen. Het aantal clublidmaatschappen neemt af; Amerikanen zitten liever voor de TV dan dat ze samen met vrienden activiteiten ondernemen. De titel van zijn boek *Bowling Alone* uit 2000 vat het samen: er zijn meer mensen die bowlen, maar dat doen ze vaker in hun eentje. De individuele bowlers missen de sociale interactie en

¹ Sinds 1 januari 2007 is er een nieuwe wet: de Wet maatschappelijke ondersteuning (Wmo).

² Robert David Putnam (1941, Rochester, New York) is politicoloog en hoogleraar openbare orde aan de Harvard University.

‘civic discussions’ die ze wel zouden hebben in een vereniging. Putnam maakt zich niet alleen zorgen over de afnemende binding tussen gelijkgestemden (‘bonding social capital’), hij is ook bezorgd over het vertrouwen tussen bevolkingsgroepen (‘bridging social capital’). In een recente studie naar de relatie tussen vertrouwen in een gemeenschap en diversiteit gaat Putnam door op het thema ‘bridging social capital’. Nu komt hij aan de hand van empirisch onderzoek tot de conclusie dat etnische diversiteit het meest wordt geassocieerd met sociaal isolement. In wijken met veel verschillende groepen trekken de bewoners zich als een schildpad terug in hun schild. Niet alleen het onderling vertrouwen tussen bevolkingsgroepen neemt dan af, maar ook het vertrouwen binnen de eigen groep. Bonding en bridging capital hangen dus samen. Putnam is echter hoopvol gestemd. De geschiedenis zou namelijk leren dat op lange termijn het sociaal kapitaal herstelt en immigratie positief is, vooral als er wordt gewerkt aan het ontwikkelen van een ‘wij’-gevoel. Putnam heeft de nodige kritiek gekregen op zijn theorie. Tegelijkertijd inspireert hij nog altijd veel stedelijke overheden met zijn pleidooi voor hechte gemeenschappen.

Afstandelijkheid uit zelfbescherming

Bij de zorgen van Putnam zou de Duitse geleerde Georg Simmel³ (1858-1918) zich maar weinig kunnen voorstellen – om over de bestuurlijke pogingen tot verdorping van de stad nog maar te zwijgen. In zijn essay *Die Großstädte und das Geistesleben* uit 1903 wijst Simmel op de grote verschillen tussen stadsmensen en dorpsbewoners. Geïnspireerd door zijn observaties van Berlijn beschrijft hij de invloed van de stad op de persoonlijkheid van haar bevolking. Volgens Simmel is de stedeling een stuk individualistischer dan de dorpsbewoner – en gelukkig maar. Want als stedelingen zich dorps zouden gedragen, dan zouden ze al snel gek

worden. De grote stad gaat namelijk gepaard met een ‘Übersteigerung des Nervenlebens’: anders dan op het platteland worden mensen in de stad dag in, dag uit gebombardeerd met omgevingsprikkels. In Berlijn doe je veel meer indrukken op dan in een rustige provincieplaats. De dorpeling kan zijn gemeenschap nog met gevoel tegemoet treden. Als een stedeling dat zou doen, zouden zijn zintuigen overbelast raken. In de grote stad wordt het zenuwstelsel van de mensen zwaar op de proef gesteld. Om psychische overbelasting, irritatie en afstomping te voorkomen, benaderen stedelingen hun omgeving daarom niet met het hart, maar met het hoofd. Uit zelfbescherming hebben ze een houding ontwikkeld die Simmel ‘Blasiertheit’ noemt: een zekere mate van afstandelijkheid, die op provincialen vaak wat gereserveerd, zakelijk of onvriendelijk overkomt. Ze sluiten zich als het ware af van hun omgeving om zich te wapenen tegen de overmaat aan psychische prikkels die het stadsleven met zich meebrengt. Die functionele attitude van stedelingen kan bijvoorbeeld verklaren waarom burens elkaar na jaren niet groeten of waarom mensen zich juist in de stad zo alleen voelen. Godfried Bomans heeft dat jaren geleden al mooi onder woorden gebracht: ‘Nergens is men zo eenzaam als in een grote stad. Wie daar het kleine nest van zijn gezin verlaat en de huisdeur achter zich sluit, wordt plotseling een silhouet in de straat, een voorbijganger, een naamloze.’ In de voetsporen van Simmel analyseert de Duits-Amerikaanse socioloog Louis Wirth⁴ (1879-1952) de omgangsvormen in de grote stad. In 1983 publiceert hij zijn *Urbanism as a Way of Life* waarin hij laat zien hoe de omvang, dichtheid en diversiteit van steden leidt tot een bepaalde ‘way of life’. Het wezen van een stad is dat er allerlei typen mensen op een klein oppervlak samenkomen. Ook al staan ze sociaal of cultureel gezien ver van elkaar af, in de stad delen zakenman en zwerver of atheïst en moslim met elkaar een bankje in de tram. Anders dan in een dorp kennen de meeste mensen in de stad elkaar niet persoonlijk – en daar hebben ze ook geen behoefte aan. Dagelijks komen stedelingen mensen tegen die ze daarna nooit meer zullen zien. Wirth stelt dan ook dat je je in de stad altijd in het gezelschap van vreemden bevindt. Die anonimiteit maakt het mogelijk dat mensen zich telkens in andere kringen kunnen begeven zonder dat iemand het merkt. Deze vrijheid om te doen en laten wat je wilt, is voor velen juist ook de aantrekkingskracht van de stad. Met andere woorden, ‘Stadluft macht frei’. Iemand met een dorpsmentaliteit past daarom minder goed in de grote stad. Het stadsleven vraagt om een nonchalante omgang met vreemden.

Jane Jacobs en het straatballet
Simmel en Wirth analyseren het stadsleven vanuit academisch gezichtspunt, maar geven geen aanbevelingen voor beleid. Daarvoor moeten we zijn bij de Amerikaans-Canadese auteur Jane Jacobs⁵ (1916-2006) die zich haar hele leven voor de

4 Louis Wirth (1897, Duitsland) was een Amerikaanse socioloog en lid van de Chicago School of Sociology.

5 Jane Jacobs, geboren als Jane Butzer (1961, Pennsylvania) was een Amerikaans-Canadese publiciste en stadsactiviste. Ze is vooral bekend geworden door haar pleidooien voor gemengde buurten.

‘Nergens is men zo eenzaam als in een grote stad’

stad en haar bewoners heeft ingezet. Haar ‘Leitmotiv’ is de vraag waarom sommige steden bloeien, terwijl andere afglijden. Niet gehinderd door wetenschappelijke kennis weet Jacobs steden met een zekere onbevangeheid te bestuderen. Gezond verstand, nauwkeurige observatie en persoonlijke ervaring vormen daarbij haar leidraad. Als geen ander weet ze de verbinding tussen de sociale, fysieke en economische kant van de stad te leggen, omdat zij naar eigen zeggen ‘de dingen nu eenmaal beschrijft zoals ze zijn’. In *The Death and Life of Great American Cities* – haar klassieke werk uit 1961 dat vorig jaar in Nederlandse vertaling is uitgekomen – keert zij zich lijnrecht tegen de heersende opvatting dat stedelijke ontwikkeling gepland kan worden. Het gaat juist om de dromen, plannen en handelingen van de mensen die de stad maken. Deze kunnen en mogen niet door planners worden ingevuld. Een stad is een levend organisme dat geboren wordt, groeit, in verval raakt en weer kan herleven.

Net als Wirth stelt Jacobs dat vreemden het wezenskenmerk zijn van de grote stad. Dat kan ook niet anders: een stad impliceert de ‘hustle and bustle’ van een groot aantal mensen op een klein grondgebied. De consequentie hiervan is dat we ook voor onze eigen voordeur voortdurend vreemden tegenkomen. De geschiedenis laat zien dat een stad alleen kan functioneren als die vreemden een *modus vivendi* vinden waardoor ze vreedzaam met elkaar kunnen samenleven. Jacobs brengt het als volgt onder woorden: ‘Het basissenmerk voor een succesvolle stadswijk is dat je je op straat tussen al deze vreemden persoonlijk veilig en beschut voelt. [...] Een buurt die in dat opzicht faalt, functioneert ook op andere manieren slecht en bezorgt zichzelf en de stad als geheel bergen problemen.’ Wie zich niet veilig voelt, komt de deur niet uit waardoor het buiten nog onveiliger wordt. Een veel gebruikte straat is veilig, een verlaten straat is onveilig. Voor Jacobs zijn straten de vitale organen van de stad. Daar speelt het ‘straatballet’ zich af: het samenspel van menselijke handelingen en interacties in de openbare ruimte. Wil het straatballet goed functioneren, dan moeten de verschillende onderdelen van de stad aan een viertal voorwaarden voldoen. Ten eerste moeten wijken meerdere functies hebben, zodat er op alle tijden van de dag bedrijvigheid is en mensen op straat zijn. Als er maar voldoende ‘eyes on the street’ zijn, dan krijgt misdaad geen kans en neemt het gevoel van veiligheid toe. Ten tweede is Jacobs voorstander van korte bouwblokken en een

inleiding p008 - onderzoek stedelijke vitaliteit p014 - maarten hajer/zef hemel p048 - jan rothuisen p054 - gert-jan hospers/marcel van lochem p060 - evert verhaagen p066 - charles landry p072 - eric van eerdenburg p078 - anke van hal p086 - stedelijke regio sitcon valley p092 - chris kujpers p102 - maurits de hoog/han meyer p107 - winny maas p112 - atbrecht hirsch p118 - marlies dekkers p124 - natlan rozen/gerben vrijkotte p128 - martin stalsing p134 - stedelijke regio shangtai p138 - peter van der gusten p148 - wulf daseking p154 - ahmed marcouch p160 - karen buurmars-niemi p166 - mo aswat p172 - floortje daemen p178 - eric jense de jonge p184 - stedelijke regio randstad p188 - joris van casteren p198 - michael soetmann p204 - karen van vliet p208 - sarah gaventa p214 - willem verbaan p218 - david hamers p224 - douglas gordon p230 - andy van den dobbelsteen p234 - elmar leederveer p242 - corine mauch p248 - conclusie p255

‘Willen beleidsmakers bijdragen aan stedelijke vitaliteit, dan moeten ze aansluiten bij wat stedelingen écht willen’

fijnmazig stratenpatroon. Voetgangers moeten volop mogelijkheden hebben om rond te lopen, zodat ze ook eens een andere route kunnen nemen. Ten derde heeft een wijk gebouwen nodig die verschillen in leeftijd en staat van onderhoud. Oude gebouwen hebben lagere huurlasten dan nieuwbouw, waardoor ook minder bedeelde ondernemers een kans krijgen. Ten slotte pleit Jacobs voor hoge concentraties van verschillende groepen op één plek. Als er bijvoorbeeld in een straat studenten, stelletjes, gezinnen en ouderen wonen en werken, dan is er voldoende kritische massa voor een gevarieerd aanbod van lokale voorzieningen.

Vertrouwen zonder verplichtingen

Als het om de sociale kant van de stad gaat, heeft Jacobs maar weinig op met het romantisch gebruik van het concept ‘buurt’: ‘Het leidt tot pogingen om het stadsleven te verwringen tot imitaties van kleinsteeds of voorstedelijk leven. Sentimentaliteit werkt met mooie bedoelingen

in plaats van gezond verstand.’ Op sociaal vlak gaat het er niet zozeer om dat mensen hun burens kennen of tot hun vrienden rekenen, maar veeleer dat er voldoende interactie plaatsvindt op straat, bij de bushalte en in winkels. Dat draagt bij aan het vertrouwen dat nodig is voor een gevoel van veiligheid op straat. Juist deze vrijblijvende contacten ‘bemiddelen’ tussen de behoefte van de stadsbewoner aan zowel contact als privacy. Je wilt wel contact, maar je hoeft geen open huis te houden, aldus Jacobs. Het gaat om ‘vertrouwen zonder verplichtingen’. Dit is een subtiel evenwicht waarin geen ruimte is voor het streven naar ‘saamhorigheid’, dat volgens Jacobs niets anders is dan ‘een toepasselijke, misselijkmakende naam voor een oud ideaal in de planologie. Dit ideaal houdt in dat als mensen iets met elkaar delen, er veel gedeeld moet worden. Saamhorigheid [...] werkt in grote steden juist destructief. De eis dat er veel gedeeld moet worden, drijft mensen uiteen.’

De verdorperijking van het grootstedelijk beleid zou Jacobs dan ook een doorn in het oog zijn. Maar wat werkt dan wel? Naast het zoveel mogelijk faciliteren van het straatballet propageert Jacobs het tegengaan van het verloop in delen van de stad. Juist ‘achterbuurten’ kennen volgens Jacobs een hoog verloop van bewoners. Met etniciteit heeft dit overigens weinig van doen – daar gaat het Jacobs helemaal niet om. Het grootste probleem van wijken met een hoog verloop is dat ze niet divers zijn, zoals te weinig voorzieningen en te weinig ogen op straat. Mensen die een keuze hebben, willen er dan niet meer

wonen. Als te veel bewoners weggaan en daarvoor in de plaats mensen komen die geen keuze hebben, dan raakt het 'vertrouwen zonder verplichtingen' verstoord, wordt de wijk een jungle en zet het verval in. Probleemwijken kunnen echter herstellen als er bewoners zijn die er juist voor kiezen om in de wijk te blijven. Jacobs gaat uit van het bestaande en de positieve krachten die in de buurt aanwezig zijn. Zij is dan ook geen voorstander van grootschalige sloop en nieuwbouw die wordt gepleegd in de hoop daarmee nieuwkomers te trekken.

Jacobs pleit er daarom voor dat beleidsmakers zich richten op de bestaande inwoners. Is het voor hen aantrekkelijk om in de wijk te blijven en er ook in het vervolg van hun wooncarrière voor te blijven kiezen? De gemeente moet de bestaande bevolking koesteren. Het beperken van het verloop en het faciliteren van het 'straatballet' geven vertrouwen zonder dat bewoners hun privacy hoeven op te geven. Als er al gebouwd wordt voor kansrijke bewoners, dan in de eerste plaats voor kansrijke bewoners uit de eigen wijk. Jacobs noemt dit de emancipatoire werking van de stad. Steden bieden mensen kansen en velen weten die kansen te benutten. Als zij binnen de wijk groeien, dan kan dat de hele wijk ten goede komen. Kan een student die in een wijk komt wonen daar blijven als hij gaat samenwonen, een gezin gaat vormen en oud wordt? Om voldoende bewoners te behouden, moet een wijk volgens Jacobs paradoxaal genoeg juist gebruiksmobiliteit bieden. Een wijk mag geen tussenstation zijn voor statistisch dezelfde maar in werkelijkheid andere mensen.

Pleidooi voor de losbandige stad

De tijden dat de grote stad symbool stond voor vrijheid en vrijblijvendheid heeft in ons land helaas zijn langste tijd gehad. De overheid grijpt stevig in. Verdorperlijking van stadswijken is het antwoord van beleidsmakers om de boel

bij elkaar te houden en om welzijn en welvaart van stadsbewoners te garanderen. Net zoals dorpsgenoten zouden inwoners van de grote stad elkaar meer moeten kennen, helpen en beschermen.

Met deze oproep om het sociaal kapitaal in de stad te stimuleren, heeft Robert Putnam onder beleidsmakers blijkbaar nog veel succes. Maar pas op: stedelingen zijn geen dorpelingen, zoals Georg Simmel en Louis Wirth in hun sociologische theorieën duidelijk maken. In een grote stad redden mensen het alleen als ze zich in zekere mate weten af te sluiten voor hun omgeving. Het wezen van de stad is dat je er voortdurend te maken hebt met vreemden die hun eigen gang gaan. In het verlengde hiervan betoogt Jane Jacobs dat stadswijken geen dorpen zijn. Steden zijn vol van vreemden, tot aan je eigen voordeur toe – en dat is normaal. De stedeling wil wel contact, maar is vooral gesteld op zijn privacy. Juist de informele, losse banden maken een stad tot een stad – er geldt hoogstens een 'vertrouwen zonder verplichtingen', het gaat er losbandig aan toe. Interessant genoeg hangen volgens Jacobs veel problemen in de grote stad samen met falende stedenbouw. De gebouwde omgeving moet voldoende ruimte bieden voor straatballet, diversiteit en de wooncarrière van de bestaande bevolking. Op deze manier kan het verloop binnen wijken zoveel mogelijk voorkomen worden.

Willen beleidsmakers bijdragen aan stedelijke vitaliteit, dan moeten ze aansluiten bij wat stedelingen écht willen. Ze zouden bijvoorbeeld vrijblijvende interactie op straat kunnen faciliteren en bewoners mogelijkheden kunnen bieden om in hun buurt te blijven wonen. Zulke beleidsmakers zijn zuinig op het bestaande, werken behoedzaam en respecteren de privacy van bewoners. Niet de dromen van beleidsmakers, maar die van de stedelingen moeten de ruimte krijgen. Weg met het romantische dorpsideaal, terug naar de losbandige stad!

Over de auteurs:

Gert-Jan Hospers is hoogleraar city- en regiomarketing aan de Radboud Universiteit Nijmegen en doceert economische geografie aan de Universiteit Twente. Marcel van Lochem is zelfstandig beleidsadviseur op het terrein van stedelijke ontwikkeling en sociaal beleid. Beiden zijn bestuursleden van **Stichting Jane: How to Grow a City**, die het gedachtegoed van stadsfilosoof Jane Jacobs verspreidt. Samen met Simon Franke redigeerde Hospers het boek **De levende stad: over de hedendaagse betekenis van Jane Jacobs** (SUN/Trancity, 2009).

